

Ж. ӘДЛХАНОВА

C. СЕЙТОВ ЖӘНЕ СЫН

Сын – әдебиеттің айнасы. Қай халықтың болмасын сынына қарап, әдебиеттің сипатын, даму жолын, бағытын байқаймыз. Сын әдебиеттің жанжақты саралап, оқырманға талдаң түсіндіретін сөз өнерінің күрделі түрі. Сынның мақсаты – өнер туындыларының тууы, оның оқырманның жанына, ішкі өлеміне өсер етуін анықтау, әдеби пікірталас, әдеби ағымдардың эстетикалық жарысын көрсетіп, жаңашылдықты айтып отыру. Шынайы сын көркем шығармаларды талдау арқылы әдебиетті қалыптастырады. Ұлт әдебиеттанауының көшбасшысы А. Байтұрсынов: «Әдебиет алқасына кіретін шығармалар қара сөз, дарынды сөз болып екі айрыылады. Сынға түскенде, мұның екеуі екі жүйе таразымен өлшеніп, сынға түседі. Қара сөздер, мейлі өуезе, мейлі әліптеме, мейлі байымдама болсын – ғылым таразысына түсіп, ғылым жүйесінің сыннымен тексеріледі. Ғылым сынны ғылым жүйесіне дұрыс, теріс қарайды, шынында сондай нәрсе ме, топшылауы дұрыс па, дәлелдері толық па, сипаттары күшті ме деп, со жағынан тексереді», – деп анықтама береді [1, 266-267]. Ал, «Әдебиеттану терминдер сөздігінде»: «Әдеби сынның негізгі міндеті шығарманы нақты тексеріп, жетістік-кемшіліктерін саралап, эстетикалық баға беру», – делінген [2, 67-б]. Ендеше, сынның көтерер жүргі ауыр, үрпақ алдында үлкен жауапкершілікті талап ететін, ар алдындағы тазалықты керек ететін әдеби жанр.

Классикалық әдебиетте бірінші болып Буало сынаса, ол өз кезеңінің әдебиетін, яғни француз классикасының ерекшеліктерін анықтап, оны дәлелдеп кеткен. XVIII ғасырда Германияда – Лессинг, Францияда – Дидро енбектерінің мәні зор болды. Орыс әдеби сынның басы болып, В. Г. Белинский мойындалса, ол да өз уақытындағы орыс әдебиетінің маңызды шығармаларын айқындаپ, өз замандастарын танғалдыра отырып, көркем әдебиет пен сөз өнерінің айырмашылығын дәлелдеді. В. Г. Белинскийдің шығармашылығы орыс әдебиетінің қалыптасуына тікелей өсер еткені тарихтан белгілі. Сонымен қатар, А. Писарев, Н. Добролюбов, Н. Чернышевский т.б. әдебиетшілер орыс қоғамын рухани оятып қана қоймай, басқа халықтардың әдеби-мәдени жағынан дамуына ықпал етті. А. Пушкиннің,

Н. Некрасовтың, Л. Толстойдың, М. Горькийдің, А. Маяковскийдің, М. Шолоховтың әдебиеті – жоғары шеберліктің мектебі болды. Кеңес дәуірі кезінде «социалистік реализм» деген терминнің туып, қалыптасуына негіз болып, оның өріс алуына себепкер болған мектеп. Орыс әдебиетті туралы сөз қозғағанда басқалардан биік көрінетін тұлғалардың бірі Н. А. Добролюбов өзінің макаласында жазушының өмірді терең білуін, оның ең елеулі жақтарын айшықты да ажарлы суреттеуін аса жоғары бағалай келіп, былай дейді: «Накты сынның міндеті – жазушының шындық дүниеғе катысын анықтау. Шындыққа сәйкестікті көркем шығарманың жетістігі деуден гөрі, оның қажетті шарты деу дұрыс. Ал шығарманың нағыз құндылығын біз жазушы көзқарасының кеңдігінен, өзі суреттеп отырған құбылыстарды мінсіз дұрыс түсінуден және оны жан бітіре бейнелеуден көреміз» [3, 172-б.]. Бұл пікірі А. С. Пушкиннің «Где нет любви к искусству, к справедливости и к истине, там нет и критики» деген пікірімен сабактасып жатқаны көрініп түр. Шындығында да өнерге, шындыққа және әділдікке деген сүйіспеншілік жок жерде сын да, сыншы да болуы мүмкін емес.

Өмірде шындық үшін құрсесе білмейтін адам, өнерде шындықты айтуды мұрат тұта алмасы анық. Өмірдің жолы ғана емес, шындық үшін, құрестің жолы да шырғалаңы мен шытырманы көп жол. Откен тарихымызға үніле отырып, сол шындықтан халықтың жүріп откен жолын ғана көріп қоймайсын, әдебиетін, мәдениетін, салт-дәстүрін, рухани болмыс-бітімін танып-блесін. Откенсіз бүгін жок. В. Г. Белинскийдің: «Адам-зат қоғамының даму заңдылығы сондай – бүкіл адам баласының басынан кешкендері уақыт атты тұңғықтың іріміне батып із-түзсіз жоғалып кетпейді. Шын мәнінде өмірден откен жайдын талайы оның санасында тірлік кешіп жатады», – деуінде терең мән бар [4, 236-б]. Тарихка табан тіреп, откенмен есептесіп отыру – болашақты ойлайтын адамға борыш. Ерте есейген енселі елдер мен тамырын тарихтың терең қойнауынан тартқан тағлымды жүрттардың кай-кайсы да откен күнге ой көзімен қарап келген. Кешегін айтқанда келешегін ойға алып отырады. Сыншы-

ғалым С. Әшімбаевтің сөзімен айтсақ: «Кешегіні ойлау – кемел келешекті ойлау. Бүгінгі жақсылық та, жамандық та көктен түскен жок. Бері өткеннің жемісі, кешегінің салдары» [5, 509-б.]. Олай болса, әдеби-көркем сыннымыздың өткен кезеңіне сын көзімен қарап отыру, табысымызға тасымай, шала ісімізге жасымай, жоқты бардай, барды дардай етіп бұра тартпай, объективтік ко-рытындылар жасау – өмір талабы мен қоғамдық ойдың даму заңдылығынан туып отырған уақыт қажеттілігі.

Бұл тұрғыдан келгенде КОКП Орталық Комитетінің 1972 жылғы «Әдеби-көркем сын туралы» қабылдаған қаулысы кеңестік дәуір әдебиетінің бірер жылға емес, сол кезеңді тұтас қамтыған әдеби-көркем сынның жетістігі мен кемшілігін сарапқа салып, саралаудың нәтижесінде қабылданған тарихи маңызы бар құжат болды. Қоғамдық және рухани өміріміздегі дәуірлік мән-маңызы айрықша әлеуметтік факторларға тоқталмай өтуге болмайды. Өйткені сын эстетикалық қана емес, идеологиялық құбылыс бола білгенін естен шығармауымыз керек. Осы қаулыдан кейін жалпы Одақ көлеміндегі сыншыл ойдың даму процесінде соны бетбұрыстарға толы жаңа кезең басталғаны белгілі. Оның нақты бір дәлелі – «Жазушы» баспасының жаңынан сын редакциясы құрылып, сын кітаптарының жаппай жарық көрүі. Рас, баспасөз атаулы партия мен өкіметтің қатал бакылауында болды, үнемі коммунистік саясат мадакталды, әдебиетке, өнерге, таптық-пролетарлық қозқарас таңылып отырды. Съездерді, пленумдарды, қаулыларды, Ленин мұрасын, партия қайраткерлері шығармаларын дәріптейтін қаламгерлердің қалың шоғыры қауап шыққаны жасырын емес.

Ал тұтастай алғанда қазақ әдебиеттануы мен әдебиет сыны әлем әдебиетіндегі жоғарыда атап өткен Ресей мен Еуропа топырағындағы поэтикалық әстетикалық көркем әдіс-тәсілдерді, үйреніп ұлы ойшылдар мен әдебиетшілердің түрлі мектептерінен үлгі алып, олардың мұраларын менгере отырып, дамытып, ұлттық өнерді талдап-бағалап, саралауда көп іс тындырыды. Қазақ сөз өнерінде әдеби сынның туып, қалыптастып, даму тарихында А. Байтұрсынов, М. Дұлатов, Ж. Аймауытов, С. Сәдуақасов, С. Сейфуллин, Қ. Кеменгеров, М. Әуезов, С. Мұқанов, Ф. Мұсірепов сияқты жазушылардың алатын орны аса зор.

F. Тоғжанов, Ы. Мұстамбаев, Б. Кенжебаев, Е. Ысмайлов, F. Мұстафин, Қ. Нұрмаханов, А. Нұрқатов, Ә. Тәжібаев, М. Қаратасев, С. Қирағашев, Қ. Жұмалиев, Ш. Елеуkenov, С. Сейітов, Р. Бердібаев, Р. Нұрғалиев, Т. Кәкішев, М. Дүйсенов, З. Қабдолов, З. Сеіріккалиев, Ф. Оразаев, Т. Тоқбергенов, З. Ахметов, М. Базарбаев, Ә. Нарымбетов т.б. әдебиеттануда қарымды еңбек еткен жемісті жылдар осы кезең болды. Осы топтың бел ортасында С. Сейітов абырайлы із калдырыды. Оның қаламынан тұған «Өмір өрнектері» (1969) (әдеби-сын мақалалары), «Ақын сапары» (1958) (сын-биографиялық очерк), «Өлең өлкесінде» (1984) (мақалалар мен зерттеулер), «Тоғысқан толқындар» (1975) «Тұыскандық туғызған» (1979) (зерттеулер мен макалалар), «Пушкин лирикасын қазақ тіліне аудару дәстүрі» (1985), «Қазақ поэзиясындағы Маяковский дәстүрі» (1966) т.б. әдеби-сын, зерттеу кітаптары төл әдебиетіміздің дамуына қосылған сүбелі ғылыми еңбектер. Оның сыртында өзі қызмет еткен Әдебиет және өнер институтындағы ұжымдық жинақтар мен зерттеу жұмыстары өз алдына бір тәбе. Мұның бәрі әдебиеттану тарихына халық мұрасына қосылған мол рухани казына.

С. Сейітов бір макаласында: «Бүкілодактық әдеби процесті жіті барлап, оның бағыт-бағдарын сипаттайтын сыр-сымбаттарды байымдайтын болсақ, біз көп ұлтты әдебиетіміздің даму тарихындағы жаңа белгі нышандардан идеялық бірлік, көркемдік әралуандық, интернационализм пафосы – көзіргі әдебиетіміздің айтартылғатай женісі», – деп атап көрсетеді [6]. Галым әдебиеттің күрделі проблемаларын шешуге он ықпалын тигізетін жаңа ғылыми еңбектер туралы айта келіп, академик З. Ахметовтың әдебиеттануға қосып келе жатқан ауқымды еңбекіне тоқталады. Оның сол кезде жарық көрген «Қазақ әдебиетінің дамуы мен дәстүрлери» деген монографиясының әдебиетіміздегі ғылыми-теориялық деңгейі биік, құнды еңбек екендігін талдап көрсетеді:

Ол тұрасында «Әдебиеттің күрделі проблемаларын зерттейтін құнарлы да құнды еңбектерімен көзге түскен З. Ахметов «Қазақ әдебиетінің қазіргі дамуы мен дәстүрлери» атты осы монографиясы арқылы өрелі өріске, ғылыми-теориялық биік деңгейге көтерілгенін танытты», – деп, жоғары баға береді [6]. Рас, ол кезеңдегі әдебие-

тіміздің қалыптасып, даму үстіндегі уақытында мұндай енбектер саусақпен санарлықтай болды.

«Поэзиямыңда жаңа дәстүрдің дамуы» мақаласында ғалым қазақ поэзиясының дамуы тура-лы: « Қазақ өлеңінің мәдениеті артты, өрнек бояуы молайды, ырғак, интонациясы байыды. Топтама өлендердің аясы кенейді, баллада, сонет, сықақ, мысал жанрларында жаңа нышан белгілер өркен жайды. Поэма жанры да ішкі өзгерістерге ұшырамай қалмады: эпостық, лиро-эпостық, лирикалық, философиялық поэмалар мазмұны, түр жағынан жетілді, поэма-диология пайда болды» деп келіп [7], өз дәүіріне үн қосқан ақындардың шығармаларына шолу жасайды.

С. Сейітовтің сын мәселесіндегі ауқымды еңбектерінің бірі – « Өмір өрнектері» кітабы 1969 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрді. Ол еңбек туралы автор: «...Мұнда менің соғыс басталар жылы жазылған екі нәрсем және соғыстап кейінгі он екі жылдан уақыт уақыт ішіндегі мақалаларым қамтылды. Әр мақала жазылған жылдарына қарай, хронологиялық тәртіп бойынша орналастырылды. Бұрын баспасөз бетін көрген нәрселерімді ішінәра редакциялағаным болмаса, пәлендей өзгеріске үшыратпадым. Рас, жекелеген мақалаларға тың материалдар, фактілер, мағлұматтар косуға, соның есесінен кеңейтіп, то-лықтыруға тұра келді. Бұл кітапта қазақ әдебиетінің шенберінде қалып қоймай, ұлттық әдебиетіміздің туысқан әдебиеттермен творчестволық байланысын, кейде нақты әдебиеттердің өзара катынасын сөз етуді негізгі нысан етіп алдық», – дейді.

Жалпы ғалымның еңбектерін зерттеу барысында көз жеткізгеніміз – ғылымға деген жана шырлық пен өз ісіне деген ыждағаттылық.

С. Сейітов қаламынан екі жүзден аса макала, оннан аса зерттеу кітаптары дүниеге келіп, рухани құндылықтарымызды еселеді. Оның дені – әдебиеттанудағы сын жанрын толыктыратын, деңгейін анықтауға септігін тигізетін бағалы материалдар. Табиғатымызға тән салғырттықтан ба, өлде басқа бір себептер бар ма, белгісіз, ақын, ғалым С. Сейітовтің әдебиеттану ғылымына қосқан енбегі әр жерлерде аталып өткенмен, толық талданып, лайықты бағасын осы қунге дейін алса алмаған. Қазақ әдебиетінде оның есімі ақын ретінде танылғаны, Отан соғысына қатысқан жауынгер ақын ретінде құрметке бөлөнгені, тандаулы туындылары ел аузында екенінде дау жок.

Дей тұрғанмен, С. Сейітов ақын ғана емес да-рынды әдебиет зерттеушісі, қазақ әдебиеті мен сынына зор үлес қосқан талантты ғалым екені ғылыми ортаға ғана мәлім. Ал, былайғы қалың оқырман жұрт оның ұлттымыздың рухани өсуіне қосқан ұланғайыр еңбектері туралы көп біле бермейді. Сондықтан да осы жұмыстың мақсаты да – ғалым, әдебиет зерттеушісі С. Сейітовтің сөз зергері, сыншы, талантты әдебиетшілігін баса айтқымыз келетіндігінде. Ғалымның замандасы Ә. Нілібаев бір мақаласында: «С. Сейітов ақындығымен қоса белгілі ғалым, білікті сыншы. Сәкен ғылыми жұмысты да, сыншылдықты да өлеңмен бірге бастапты. Осынау өрісі кең үш өнерді қатар, жарыстыра өрбітіп отырыпты. Ол студент кезінде-ақ әдебиет мәселелеріне қызу атсалысып, өзіндік үн танытты. Оның 1940 жылғы 15 октябрьдегі «Социалистік Қазақстан» газетінде «Абай – енбек жыршысы», «Әдебиет және исскусство» журналында жарық көрген «Жазушы өз дәүірінің жыршысы болу керек» деген мақалалары жұрт назарын өзіне бірден аударды», – дейді [8]. Біз осы сөзден ғалымның әдебиет ауылына кездейсоқ келмеген, қаршадайынан сөз өнерінің құдіретін жаңына жалау еткен айтулы ғалымдарымыздың бірі екенін танимыз. Оның қаламынан туған салмақты зерттеулер төл әдебиетіміздің шын жанашыры екенін байқатты. Жоғарыда аталған еңбектердің сыртында баспасөз беттерінде жарияланып, жинақтарға енбей қалған ғылыми мақалалары қаншама.

Қазақ әдебиетінің алтын қорынан табуға болатын мына рухани дүниелер: «Ән дегенде мейірінді қандырган» («Соц. Қаз.»), «Дұдемәлсіз деректер» («Орал өнірі», 1991, 16 шілде.), «Дара-боз тұлға» («Парасат», 1991, №9), (Осы үш мақала да қазақтың өнші-композиторы Мұхит туралы), «Аға деп арқа тұтатын» (К. Жұмалиевтің әдеби мұрасы туралы / «Жетісу», 1993, 2 наурыз), «Жалын жастық жалауын желбіреткен» («Қаз. әдеб.», 1990, 21 желтоқсан). Ақын А. Жұмағалиевтің акындық әлемі туралы), «Ақырын жүріп анық басқан» («Қаз. әдеб.», 1992, 16 қазан // С. Омаровтың шығармашылығы туралы), «Драгоценное чувство современности» («Простор», 1977, №10 // Ә. Әбішевтің енбектері туралы), «Түпнұсқа: тен тұсу ме, кем тұсу ме?» («Жұлдыз», 1983, №5 // аударма поэзия туралы), «Мағжанның аударма-шылық әлемі» («Халық қеңесі», 1992, 5 ноябрь), «Мцыриды» алғаш аударған Ахан» («Егемен

Қаз.», 1993, 30 қантар.), «Міржақыптың екі аудармасы» («Алматы ақшамы», 1992, 8 қазан), «Косарна» («Халық кенесі, 1992, 19 сәуір. // Абай мен Лермонтов туралы), айта берсек мұндай танымдық мақалалары мен эстетикалық тәрбие беретін эсселері жүзден асады. Ғалымның терен білімділігі мен кісілік келбетін танытатын көркем дүниелер өткенін іздең, теренге үнілгісі келген кез келген оқырманға бағдаршам бола алады. Қазак өдебиетшілерінің қай-қайсысын алып кара, Сөкеннің талғамынан, оның сын сүзгісінен өтпегені кемде кем. Талантты тануда, еңбекті бағалауда С. Сейітов әсте жалыққан емес. Бірақ өзін танытуға, еңбегін елеутуде асықкан емес.

Қазіргі кезде қалыптасып келе жатқан саяси-қоғамдық ахуалдар өр алуан өмір саласындағы демократиялық ағымдардың өріс жолына, ақыратың кең айдынға шығып, теренден сыр қозғауына тиімді жағдай жасап, келелі мәселелер мен түрлі құбылыстарға жаңа көзқарас туғызып, жаңаша ойлау жүйесін орнықтырып отыр. Бұл істе қоғамның ар-ұждан түрғысынан тазаруына, тарихи-әлеуметтік женсін нығайтуға, адамдардың белсенді азаматтық позициясын күшетуге

жауапкершілік жүгін бұрынғыдан да ерекше сезінген өдебиет, өнер және ғылымға артар жүк те ауыр. Бұл біздің ұлттық құндылықтарымызға жанашырлықпен қарап, таным таразысына қайта салғанда ар алдындағы ақыратқа жүгінімізді талап етеді. Осы ретте халық алдында да, үрпақ алдында да азаматтық борышын адал орындан, артына мол мұра қалдырған көрнекті ақын, зерттеуші ғалым С. Сейітовтің есімін ерекше атаймыз.

ӘДЕБИЕТ

1. *Байтурсынов А.* Өлеңдер, әдеби-ғылыми зерттеулер. Алматы, 2003. 1-т, 408-б.
2. Әдебиеттер термин сөздігі. Алматы: Ана тілі, 1998. 384-б.
3. *Добролюбов Н.А.* Собрание сочинений в 3-х томах. М.: Госиздат. худ-ой лит-ры, 1952.
4. *Белинский В.Г.* Собрание сочинений в 13-ти томах. М., 1954. Т. 5.
5. *Әшімбаев С.* Шындыққа сүйіспеншілік. Алматы: Жазушы, 1993.
6. *Сейітов С.* Даму мен дәстүр // «К. Ә». 1978. 3 қараша.
7. *Сейітов С.* Поэзиямызда жаңа дәстүрдің дамуы // «К. Ә». 1984. 5 қазан.
8. *Нілібаев Ә.* «Ақын. Ғалым. Азамат // Қаз. мұғ., 1977. 18 қараша.